

TÜRK YURDU

HAZİRAN 2013 | CİLT 33 | FİYATI:15 TL. | SAYI 310

YABANCI SEYAHATNAMELERDE TÜRKİYE

TÜRK YURDU

Türk Ocakları Genel Merkezi Aylık Yayın Organıdır.
Yerel Süreli Yayın • Basıldığı Tarih: 02.06.2013 • ISSN1300-2333
7. Devre, Cilt 33 (65) Sayı: 310 (671) 102. Yıl

SAHİBİ
Prof. Dr. **Mehmet ÖZ**
(Türk Ocakları Basın, Yayın ve Eğt. Hiz. İşl. Adına)

GENEL YAYIN MÜDÜRÜ
Prof. Dr. **M. Çağatay ÖZDEMİR**

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Prof. Dr. **Necmeddin SEFERCİOĞLU**

- TÜRK YURDU HAKEMLİ DERGİDİR -

GENEL MERKEZ
Türk Ocağı Caddesi Prof. Dr. Osman Turan Sokağı Nu: 1
Balgat / ANKARA Tel: 90(312) 284 35 90

İDARE YERİ
Sezenler Caddesi 4/12 Sıhhiye / ANKARA
Tel-Belgegeçer: **90(312) 229 69 74**

YAZIŞMA ADRESİ
P.K. 429 Yenişehir / ANKARA
Elmek: turkyurdu@turkyurdu.com.tr
Türk Yurdu Web Sitesi: www.turkyurdu.com.tr

BÜRO: Yaşar GİRGİN

TEKNİK DÜZENLEME: Emel SEMERCİ

ABONELİK ve ABONELİK ÜCRETİ

Abonelik ücreti, *Türk Ocakları Basın, Yayın ve Eğitim Hizmetleri İşletmesi Türk Yurdu* ***257311*** *numaralı posta çeki hesabına*, yurt içi ve yurt dışı havaleler için de *T.C. Ziraat Bankası Necatibey-ANKARA şubesi* ***TR1500 0100 0795 0656 5463 5001*** *numaralı banka hesabına* yatırılarak, P.K. 429 Yenişehir-ANKARA adresine yahut elmek veya telefonla bilgi verilir.
YURT İÇİ: Yıllık Ferdi Abone 100 TL. / Yıllık Kurum ve Kuruluş Aboneliği 160 TL.
YURT DIŞI: Avrupa ülkeleri için yıllık 75 Euro / Diğer ülkeler için yıllık 100 Dolar
Yayımlanan yazıların muhtevasına ait sorumluluk yazarlarına aittir.
Yayımlanacak yazılar üzerinde yazardan müsaade alınarak gerekli düzeltmeler yapılabilir. Gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın iade edilmez.

TASARIM: www.hakkiuslu.com
BASKI: BOYUT MATBAACILIK LTD. ŞTİ.
Uzayçağı Caddesi 1250. Sokak Nu: 24 Ostim
Yenimahalle/ANKARA Tel: (0312) 385 72 12

İÇİNDEKİLER

YABANCI SEYAHATNAMELERDE TÜRKİYE

POLANYALI SİMEON'UN GÖZÜYLE OSMANLI ERMENİLERİNİN DİNİ-SOSYAL HAYATI VE TÜRK-ERMENİ MÜNASEBETLERİ (1608-1619)

DAVUT KILIÇ*

Aslen Kefeli Ermeni bir ailenin çocuğu olan Polonyalı Simeon, takriben 1584 senesinde Polonya'nın Zamotsa (Zamosc) şehrinde doğmuştur. İlk derecede bir tahsil görmüş olan Simeon, kilise ve ruhanî şahsiyetlerle olan sıkı münasebeti sayesinde, kendini geliştirerek aranılan bir müstensih (çoğaltma işi yapan kimse) olmuştur. Yazılarından anlaşıldığı kadarıyla dindar bir genç olan Simeon, ruhban sınıfına girmeye heveslenmişse de ancak Tıbir (kilise kâtibi) mertebesine kadar yükselmiştir. 15 Şubat 1608 tarihinde Simeon, 24 yaşındayken hacca gitmek gayesiyle Lemberg'den yola çıkarak, İstanbul'a gelmiş, önüne çıkan her fırsattan istifade ederek, Venedik ve Roma gibi şehirleri, Anadolu'nun en uzak bölgelerini ve o zaman Osmanlı ülkesi içerisinde kalan Mısır, Suriye ve Filistin'i de görmüştür. Ermeni seyyah kendisinden sonra hacca gidecekler için faydalı olabileceği düşüncesiyle, mukaddes mahallere ziyaretini gerçekleştirirken çektiği sıkıntıları ve yolculuğu esnasında karşılaştığı zorlukları notlar halinde yazmıştır. Müellif, Polonya'ya döndükten sonra 1619 yılında Lemberg'de notlarını tasnif ve tedvin ederek, eserini Ermenice olarak kaleme almıştır.[1]

Yazma, 15.3x10 cm ebadında 198 varak (396 sayfa)dan ibaret kırmızı deri ciltli bir defterdir. Yazan ve sahibi olarak da Polonyalı Tıbir Simeon ismi kayıtlıdır. Seyyah seyahatnamenin metnine, kendi otobiyografisi ile birlikte 1622-1635 yılları olaylarından Sultan Osman'ın Lehistan seferi (1622), Abaza Paşa ve Yeniçeri Kıtali, Rus-Leh Savaşı (1632) ve benzeri küçük bölümleri de ilave etmiştir. Söz konusu seyahatname, meşhur Ermeni Mekhitarist filolog Per Nerses Akinian tarafından 1932'de Lemberg Üniversitesi yazmaları arasında keşfedilerek 1936'da Viyana Mekhitarist manastırı matbaasında basılmıştır.[2]

Eser ilk defa Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilerek, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619* ismiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevince 1964 yılında VII+206 sayfa olarak İstanbul'da neşredilmiştir. Daha sonra eserin çeşitli baskıları değişik yayınevlerince yapılmıştır. Çalışmamıza esas teşkil eden nüsha ise Hrant D. Andreasyan'ın yapmış olduğu çeviriyi, Özcan Sapan Çiviyazıları: 44/Mjora serisi ve 975-8086-42-1 ISBN'i numarasıyla 328 sayfa olarak yayınladığı, *Tarihte Ermeniler 1608-1619* adlı eserdir.

22 Ağustos Pazar günü Türk topraklarına Balkanlarda ayak basan seyyah, gördüğü ibadethaneleri, doğal güzellikleri, bölge halklarının geçim kaynaklarını, muhtelif din ve mezheplerin özelliklerini, çeşitli halkların hususiyetlerini kaleme almıştır. Müellifin Ermeni asıllı olması gittiği yerlerde mensubiyet duygusuyla olsa gerek Ermenilere ait nüfusu, dini ve

sosyal hayata ait bilgileri daha detaylı vermesine sebep olmuştur. Bizde bu cümleden olarak o döneme özgü Osmanlı Ermenilerinin dini-sosyal hayatını ve Türk Ermeni münasebetlerini Simeon'un eserinden değerlendirmeye çalışacağız.

Hacca gitmek niyeti ile 15 Şubat 1608 yılında Lvov/Lemberg şehrinden hareket eden Simeon'un, yapmış olduğu uzun seyahatlerin güzergâhlarını Andreasyan sekiz başlık halinde şöyle toplamıştır:

1- Lvov-İstanbul

2- İstanbul Marmara ve Ege havzası

3- İstanbul-Venedik-Roma

4- Roma-Venedik-İzmir-Muş

5- Muş-İstanbul

6- İstanbul-Mısır-Kudüs

7- Kudüs-Suriye-İstanbul

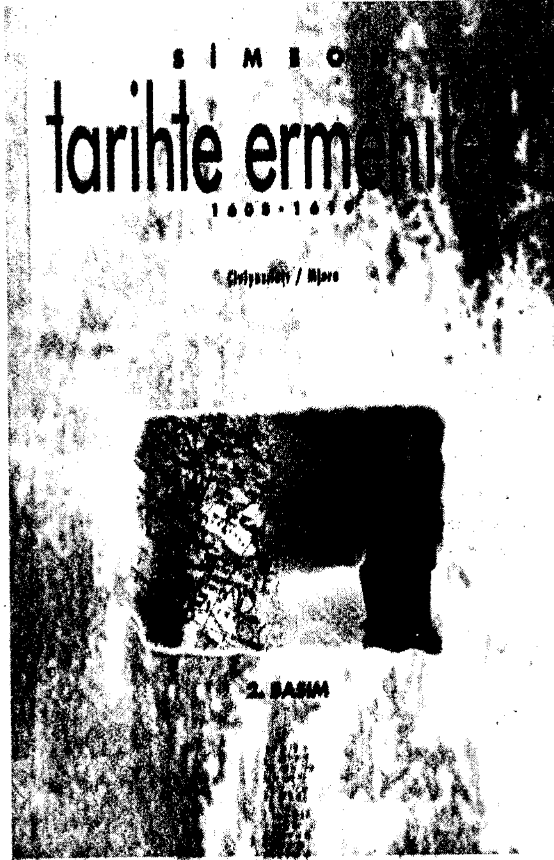
8- İstanbul-Lvov[3]

Osmanlı Ermenilerinin Dini-Sosyal Hayatı

10 Eylül 1608 yılında İstanbul'a ulaştığını söyleyen seyyah, Kudüs'e giden Mısır gemilerine yetişemediğinden dolayı bütün kışı İstanbul'da geçirmek zorunda kaldığını anlatır.[4] Bu vesile ile İstanbul'u tanıma fırsatı bulan Simeon, İstanbul'da Ermenilere ait beş kilise olduğunu, şehirde keşişler hariç olmak üzere 4-5 vartabed,[5] üç piskopos ve yüzden fazla papazın varlığından söz eder. Yerli Ermeni halkın seksen haneden ibaret olduğunu ancak dışarıdan İstanbul'a gelerek Galata ve Üsküdar'da gurbet hayatı geçiren Ermenilerin 40.000 haneyi geçtiğini kaydeder. Bunun sebebini de Anadolu'da yaşanan Celali isyanlarında Müslüm, gayrimüslim herkesin zarar görmesine ve bölgenin tamamen isyancılar tarafından tahrip edilmesine bağlar.[6]

Kayserili bir vartabed olan İstanbul Ermeni Patriği Grigor'un[7] yanında bir yıl kalan seyyah, patriği son derece dindar, sert yaradılışlı ve âlim bir kimse olarak tanıtır.[8]

Simeon, Sulumanastırı anlatırken bu kilisenin Konstantin'in oğlu İmparator Kostas tarafından yapıldığını, çevresinin çok güzel bağ ve bahçelerle çevrili ve denize nazır olduğunu belirtir. Kilisenin etrafındaki kemerlerde başta İsa Mesih, sağ tarafında İmparator Konstantin, sol tarafta ise oğlu ile birlikte İmparatoriçe Helen'in ve 318 patriğin resimlerinin bulunduğunu söyler. Kilise ile ilgili anlatımlarına devam eden seyyah, İstanbul Konsilinin burada toplandığını şimdi ise İstanbul Ermeni Patrikhanesinin makamı olduğunu kaydeder.[9]

Seyyah şehrin nüfusunu verirken 40.000 Yahudi, 40.000 Rum ve 10.000 hanede Ermeni bulunduğunu, Türk nüfusun ise haddi hesabı olmadığını, İstanbul'da 80.000 dükkân, 30.000 meyhane, pek çok sayıda mescit, misafirhane, vakıflar, medreseler, tembelhaneler, hastaneler, aşhaneler, bedestenler, saraçhaneler, ahırlar, meydanlar, hamamlar, hanlar, çarşılar ve kahvehanelerin olduğunu, çarşıların mallarla sokakların insanlarla doluluğundan bahseder.[10]

Katolikos[11] adına Marmara ve Ege sahillerinin bir kısmını denetlemek için İstanbul'a gelen din görevlisi Harputlu Vartabed Mıgırdiç ile bölgeye giden Simeon, İstanbul'dan gemi ile Mudanya'ya geldiklerini burada birkaç hane Ermeni ile bir papazın olduğunu, kiliseleri olmadığı için bir evde ayin yaptıklarını söyler.[12] Oradan üç yüz hane Ermeni'nin bulunduğu Bursa'ya geçtiklerini anlatan müellif, beş papaz ve küçük bir ahşap kilisede Ermenilerin dini ibadetlerini sürdüklerini, burada bir ay kaldıklarını, Bursa'nın da Celaliler tarafından yakılıp tahrip edildiğini belirtir.[13]

Simeon, Bursa'dan sahil yolu ile Mıhalıç/ Karacabey'e geldiklerini, 35 gün kaldıklarını, iki papazla birlikte yüz hane Ermeni'nin bulunduğundan bahseder. Buradan bir liman kasabası olan Bandırmaya geçtiklerini ve on gün kaldıklarını, birkaç

hane Ermeni'nin, bir keşiş, bir de papaz eşliğinde küçük bir evde ayin yaptıklarını anlatır. Her birinde bir veya iki Ermeni'nin bulunduğu köy ve çiftliklerden geçerek, Edincik şehrine geldiklerini kaydeden seyyah, burada yüz elli hane Ermeni'nin yaşadığını, bir papaz eşliğinde ibadetlerini evde gerçekleştirdiklerini, Edincik'teki Ermenilerin büyük misafirperverlik gösterdiklerini ve orada iki ay kaldıklarını söyler.[14] Edincik'ten Balıkesir'e gelen Simeon, şehirde kırk hane Ermeni'nin ve bir papazın bulunduğunu ve iki hafta kaldıklarını belirtir. Balıkesir'den sonra Manisa'ya geçen seyyah, şehirde iki ay on gün kaldıklarını, birkaç yüz hane Ermeni'nin ikamet ettiğini, kendilerine büyük bir ilgi gösterdiklerini, iki Ermeni kilisesinin bulunduğunu, bu kiliselerde Hagop adlı bir piskopos ve iki papazın görev yaptığını anlatır. Manisa'dan hareket eden seyyah, büyük bir liman şehri olan İzmir'e geldiklerini, şehirdeki Ermeni mevcudunun yüz hane olduğunu ve bir piskopos, bir keşiş ve bir de papazın iki kilisede görev yaptığını, burada da üç ay kaldıklarını kaydeder.[15] İzmir'den iki günlük bir yolculukla Tire'ye geçen Simeon, burada ancak on hane Ermeni'nin olduğunu ve papazlarının bulunmadığından söz eder.[16] Tire'den Güzel-Hisar/ Aydın'a geçtiklerini söyleyen müellif, burada otuz hane Ermeni ile bir papazın bulunduğunu ahşap bir evi de kilise olarak kullandıklarını anlatır.[17]

İzmir'den gemiye binerek İstanbul'a doğru hareket ettiklerini söyleyen müellif, uzun bir gemi yolculuğundan sonra üzerinde 360 köy ve beş şehrin bulunduğu Midilli adasına geldiklerini, iskelede hamallık yapan üç hane Ermeni bulduklarını ve yanlarında iki gün kaldıklarını belirtir. Midilli'den Boğaz-Hisar'a geçerek orada üç-dört hane Ermeni'ye rastlandıklarını ve yanlarında bir hafta kaldıklarını kaydeder. Buradan bir liman şehri olan Gelibolu'ya geçtiklerini, Ermeni mevcudunun çokluğundan dolayı şehirde bir ay kaldıklarını, bir papaz, bir de keşişin eşliğinde Taşhan'ın bir odasında Ermenilerin ayin yaptıklarını ve buradaki insanların iyi huylu olmadıklarını söyler.[18]

Gelibolu'dan üç günde Tekirdağ'a geldiklerini söyleyen seyyah, şehirde iki ay kaldıklarını, iki yüz haneden fazla Ermeni'nin olduğunu, ahalinin bir papaz, iki keşiş eşliğinde dini görevlerini ifa ettiklerini kaydeder. Tekirdağ'dan Karamürsel İskelesi'ne geçtiklerini, burada da az sayıda Ermeni'ye ve ihtiyar bir papaza rastladıklarını anlatır. Dört gün Karamürsel'de kaldıklarını söyleyen müellif, buradan İznik'e geçerek, on beş hane Ermeni ve iki papazın bulunduğu bu şehirde on iki gün kalırlar.[19] İznik'ten otuz hane Ermeni ve bir papazın bulunduğu Sakarya'ya uğradıklarını, oradan dağın üzerinde küçük taş bir manastıra (Armaş)[20] geldiklerini, manastırın içerisinde Erzincan'ın Kabos Manastırı'ndan gelmiş bir piskopos, iki de keşişin bulunduğunu, manastırın etrafında tamamen Ermenilerden oluşan üç köyün olduğunu ve burada üç gün kaldıklarını söyler. Oradan büyük bir şehir olan İzmit'e geldiklerini, şehirde iki papaz ve 180 hane Ermeni'nin ikamet ettiğini ve bir ay kaldıktan sonra İstanbul'a döndüklerini anlatır.[21]

Celali isyanlarından dolayı Muş tarafları güvenliğe kavuşuncaya kadar Simeon, Aziz Petrus ve Paulus'un mezarlarını ziyaret etmek düşüncesiyle Ankara'dan gelen bir kervanla 11 Haziran 1611'de İstanbul'dan hareket ederek seyahatini Venedik üzerinden Roma'ya yöneltmiştir. Kervan payitaht şehri Edirne'ye gelince şehirde gezme fırsatı bulan seyyah, yerleşik olanlar çok az olmak üzere 200-300 hane Ermeni'nin olduğunu, taş bir kilise ile altı papaz, iki keşiş, bir piskoposun bulunduğunu ve beş hafta kaldığını kaydeder. Oradan ayrıldıktan sonra Filibe'ye uğradığını söyleyen Simeon, şehirde yüz hane Ermeni ve bir papazın bulunduğunu bunların kendisini misafir etmek istediğini ancak kervan yoluna devam ettiği için kalamadığını belirtir.[22] Yedi gün süren yolculuktan sonra Üsküp'te on iki gün kaldığını söyleyen müellif, burada da üç hane kadar bahçıvanlık yapan Ermeni'nin olduğunu, dindar ve misafirperver olan bu Ermenilerin kendisini bahçelerinde ağırladıklarını anlatır.[23]

Roma dönüşü Tire'de şiddetli ateş ve ağrılardan hastalanarak beş ay yatan seyyah, biraz iyileştikten sonra Bursa'ya oradan da Bolu'ya gelmiştir. Burada boyacılık ve kaftancılıkla meşgul 15 hane Ermeni'nin varlığından bahseder. Bir mil ötede iki papazı olan bir Ermeni köyünün varlığı kendisine söylense de oraya gidemediğini belirtir.[24] Müellif, Bolu'dan Gerede'ye oradan Osmancık'a oradan da bir günlük yolculukla Merzifon'a geçtiğini söyler. Şehirde Ermenilere ait bir kilise ile yerli ve yabancı olmak üzere 200 hane Ermeni ve âlim papazın olduğunu, ayrıca Gork adını taşıyan çevre köyde Surp Gerog adlı bir manastırın bulunduğunu kaydeder.[25]

Simeon, Merzifon'dan hareketle bir günlük yolculuktan sonra Amasya'ya geldiğini burada bir hafta kaldığını, yerli ve yabancı 200 hane Ermeni, üç kilise, bir papaz ve birde piskoposun olduğunu söyler. Ayrıca şehirdeki Ermenilerin içerisinde kuyumcu ve boyahaneci gibi ileri gelen meslek sahiplerinin varlığından bahseder. Amasya'dan sonra iki günlük bir yolculukla Tokat'a giden müellif, burada Ermenilere ait iki manastır, sekiz kilise, bir papaz ve bir de vartabed'in varlığına ilaveten, çeşitli sanayi kollarında ustalık ya-

pan 500 hane Ermeni nüfustan söz eder.[26] Tokat'tan sonra bir buçuk günlük bir yolculuktan sonra Sivas'a geldiğini anlatan Simeon, burada iki Ermeni kilisesi bu kiliselerde görev yapan bilgili papazlar ve 600 hane dindar Ermeni halkın bulunduğunu kaydeder. Altı günlük bir yolculuktan sonra Malatya'ya geldiğini belirten seyyah, burada taştan yapılmış büyük bir kilise, bir papaz ve 100 hane de Ermeni'nin varlığından bahseder. Ayrıca Malatya yakınlarında bir kilise ve 30 hane Ermeni'nin bulunduğu köyde, kervan beklemek üzere iki hafta kaldığını anlatır.[27]

Üç günlük yolculuktan sonra yüksek bir yerde bulunan Harput'a geldiğini söyleyen seyyah, burada 100 hane Ermeni ve üç kilisenin varlığından, Harput ovasında ise Surp George, Surp Abdülmesih ve Garmir adlarını taşıyan üç büyük manastırın bulunduğundan söz eder. Ayrıca Müellif, Harput'ta bulunan Surp Hagop kilisesinin yöre halkı nezdinde büyük bir ün kazandığını, Müslümanların da bu kiliseye ilgi gösterdiğini ve adak sunduklarını kaydeder.[28] Harput'la ilgili gözlemlerini anlatmaya devam eden Simeon, Sivas'ta olduğu gibi burada da büyük evlerde oturulduğunu her birinde kırk beşik sallandığını, herkesin aile babasına o öldükten sonra da en büyük kardeşe itaat ettiğini söyler.[29]

Kürtçe ve Ermenice bilen bir Süryani rehber eşliğinde Harput'tan ayrılan Simeon, bir buçuk günlük yolculuktan sonra Ermeni köyleriyle çevrilmiş olan Palu'ya geldiklerini, burada taştan yapılmış güzel kiliselerin bulunduğunu, etraftaki köylerin ahali tarafından onarılmaya çalışıldığını gören seyyah, yanındakilere ne olduğunu sorduğunda, Celâlilerden kaçan halkın Ermeniler de dâhil geri dönmeye başladığını, söylediklerini kaydeder.[30]

Palu'dan Muş'a geçen seyyah, "Muş Sultanı" olarak adlandırdığı Surp Karabet Manastırı'nın kubbelerini görür görmez derhal bulunduğu yerde secdeye kapandığını ve Tanrı'ya şükran duygularını ilettiğini belirtir. Manastır iki kubbeli ve damı kurşunla örtülü, muhteşem bir taş kilisedir. Surlarla çevrili geniş avlusunun çevresinde birçok hücre ve misafir odaları, Boos adında dindar bir vartabed, dört piskopos, on beş keşişten başka çeşitli diyakos (papaz yardımcısı) ve vekilharçlar (alım satımla görevli) vardır.[31] Ayrıca müellif, Vartavar yortusunda[32] Lehistan ve Rumeli'de dâhil olmak üzere her yerden buraya 2-3 bin kişinin ziyarete geldiğini söyler.[33]

Simeon'un, manastırla ilgili anlattığı efsaneye göre; manastırın mutfağında biriken toz toprak ve çöpleri oradaki görevlilerin süpürüp temizlemediklerini, ertesi sabah her tarafı ter temiz gördüklerini, bunu Surp Karabet tarafından manastır hizmetçisi olarak görevlendirilen topal bir şeytanın yaptığına inanılır.[34]

Muş'tan Diyarbakır'a geçen Simeon, Diyarbakır'ın bir din ve irfan merkezi olduğunu, birçok âlim piskoposların, vartabedlerin, usta hanendelerin ve okumuş papazların buradan yetiştiğini kaydeder. Şehirde, piskoposluk dairesi ve okul binaları ile birlikte, Surp Kiragos ve Surp Sargis adlarını taşıyan iki büyük taş Ermeni kilisesi olduğunu ve bin hanelik bir Ermeni nüfusun varlığını belirtir. Darphane, gümrük, hanlar, aşçılar, kebapçılar, ekmekçiler, bakkallar ve kasaplar gibi işlerin Ermenilerin elinde olduğundan, Pazar ve yortu günleri Ermeniler iş yerlerini açmadıkları için şehrin ıssızlaştığını söyler. Seyyah Sivas'ta olduğu gibi buradaki Ermenilerin de din adamlarına saygılı ve ibadetlerini yerine getirmede hassas davrandıklarını kaydeder. Simeon, bir gün Surp Kiragos kilisesine gittiğinde, kilisenin beş mihrabının önünde ayrı ayrı ayin yapıldığını gördüğünü, vartabed, keşiş ve piskoposlardan başka yirmi beş papaz saydığını anlatır.[35] Diyarbakır'da iki hafta kalan seyyah, Sivas ve Tokat üzerinden İstanbul'a döner.[36]

Müellif, Kudüs'e hacca gidebilmek için gereken yol masraflarını karşılayabilmek amacıyla bir yıl İstanbul'da kalarak yazıcılık yapmıştır. Bir yıl içerisinde 80 kuruş biriktiren seyyah, deniz yolu ile hacca gitmek için yola çıkmıştır.[37] Yolculuğu esnasında birçok limanda duraklayan Simeon, Kahire'ye indiğinde iki saatlik bir yürüyüşle Ermeni mahallesine ulaştığını, bir Kıpti kilisesinin Ermenilere ayrıldığını, kilisede Niksarlı bir papazla birlikte görevli olan keşişin Tokatlı Der Mağakya'nın kendisini iki ay misafir ettiğini ve şehirde Celaliler yüzünden iltica etmiş 200 haneden fazla Ermeni'nin varlığından söz eder.[38]

Kahire'den Kudüs'e geçen Seyyah, Kudüs'ü anlatırken 12 hane yoksul Ermeni'nin olduğunu, dokumacılıkla geçindiklerini, hacılara satmak üzere tasma, kuşak ve kefen bezi sattıklarını anlatır. Şehirde Ermeni, Rum, Frenk ve Sırplara ait olmak üzere dört manastırın olduğunu, Ermeni ve Rum halkı varsa da Frenk ve Sırp olarak yalnız ruhanilerin bulunduğunu, Ermenilerden başka diğer milletlere ait hacıların, kendi manastırlarında yer bulamadıkları için hanlarda kaldığını belirten Simeon, Ermeni Surp Hagop manastırının bir şehri içine alacak kadar büyük olduğunu, oraya 10.000 kişinin gelip gittiğini söyler.[39]

Müellif, Kudüs'ten kara yolu ile ayrılırken iki gözü iki çeşme ağladığını kaydeder. Çünkü ona göre Kudüs, bütün şehirler içerisinde çok kutsal ve cazibeli bir şehirdir.[40] Oradan Şam'a gelen seyyah, vaktiyle burada 500 hane kadar Ermeni'nin olduğunu, ancak

ve yaşlı herkesin kendilerini karşılamaya geldiklerini büyük bir hayranlık içerisinde söyler.[54]

Simeon, Kudüs'teki diğer Hristiyan mezheplerle olan ilişkilerini de şöyle anlatır: Frenklerle Ermenilerin arasında sıkı dostluk ve antlaşma vardır. Frenkler yılda üç kez Surp Hagop'a gelerek Mes Ayini[55] yaparlar. Ermeni patriği de şereflerine 50-60 kuruşa mal olan büyük ziyafet çeker ve şenlikler düzenler. Onlar da buna karşılık, bizimkilere aynı şekilde ikramda bulunur. Bunun dışında Rumlar, Kıptiler, ve Süryaniler de Ermeniler ile dostça geçindikleri gibi karşılıklı evliliklerle aralarındaki bağı daha da sağlamlaştırmışlardır.[56]

Seyyah Roma'da gezerken birazda hayranlık içerisinde Frenklerin çok dindar, misafirperver, müşfik ve alçakgönüllü insanlar olduklarını belirttikten sonra kendi halkıyla ilgili şu öz eleştiriyi yapar: *"Ama bizimkiler özellikle pek olumsuz insanlar olup, gittikleri her yerde kötü bir şöhret bırakmışlardır. Birbirlerine karşı hiç sevgileri bulunmayan bu adamlar, ruhaniler de dâhil olmak üzere, bir gün olsun birbirleriyle geçinemezler. Kavgada susmak şöyle dursun, akşama kadar söylenerek çocukluk çağında yaptıkları münasebetsiz işleri bile birbirinin yüzüne vururlar ve o kadar iğrenç küfürler savururlar ki, bunları duyan yabancılar tiksinir. Çünkü ana dilleriyle küfredip kötü özelliklerinin kendi aralarında kalmasına dikkat edecek yerde, tersine herkesin anladığı bir dille küfrederler. İşte böyle kavga ve tartışmalar yüzünden her tarafa dağılmış ve âlemin nefretine hedef olmuşlardır."*[57] Eserden anlaşıldığı kadarıyla müellifin bu eleştiriyi yapmasındaki başka bir etken de o günlerde Roma'da vuku bulan biri kadın beş Ermeni'nin gerçekleştirmiş olduğu hırsızlıktır. Seyyaha göre Ermeniler, bu fenalıklarından dolayı reddedilmiş ve gözden düşmüşlerdir.[58] Seyahatinin başından beri Ermenilerin dağınık durumundan çok etkilenen Simeon, gittikleri her yerde Ermeni'ye rastladıklarını hayretle ifade ederek toz gibi dağılmış ve yeryüzünde serpilmiş olduklarını belirtir.[59] Seyyah, başka bir sahifede de bu dağılmışlığı, Ermenilerin deniz kadar çoğalmış günahlarına bağlar.[60]

Simeon, günlük hayat içerisinde devam eden Türk-Ermeni münasebetlerini de eserinin çeşitli sayfalarında şöyle anlatır: Seyyah sekiz gün kaldığı Tire'de gerek Türk gerekse Ermeni halkının çok misafirperver olduğunu,[61] Palu yöresindeki Müslüman Kürt beyinin, Celali isyanlarından kaçan Ermenilerin tekrar köylerine gelmesine yardım ettiğini, onları sevdiği için herkesin kendi yerine dönmesini, kimseden korkmamalarını ve köylerini imar etmelerini söylediğini kaydeder.[62] Yine müellif, Kahire'yi anlatırken şehirde Türklere ait, içinde yalnız Türkiyeli Müslüman ve Ermenilerin oturduğu Halil-hanı denilen büyük bir Han'ın varlığından bahseder. Han sakinlerinin, Araplardan tiksindikleri için ekmeklerini orada kendilerinin pişirdiğini, özel aşçıları, kasapları ve kahvecilerinin olduğunu, zaman zaman kendisinin de buradan alışveriş yaptığını belirtir.[63]

Simeon, Harput'ta bütün Süryanilerin Ermenice konuştuklarını, Harput çevresinde bulunan Rum köylerde kendilerini Ermenilerden uzak tutmayıp onlarla akrabalık oluşturduklarını bunların da Ermenice konuştuklarını, kimin Ermeni kimin Rum ya da Süryani olduklarının görünüşte anlaşılmadığını söyler.[64] Muş'taki manastıra ait tarla ve bahçelerde çalışan Kürt çiftçi ve bahçıvanların su gibi Ermenice konuştuklarını, Muş ovası ve eyaletinde yaşayan Kürt sakinlerin de Ermenice bildiğini ve Aziz Surp Karabet üzerine yemin ettiklerini kaydeder.[65] Halep'te yaşayan Ermenileri ise Ermenice ve Türkçe bilmediklerini, Arapça konuştuklarını anlatan seyyah,[66] Kayseri'de yaşayan Ermenilerin Ermenice bilmeyip Türkçe konuştuklarını ama şehir dışında kalan Ermenilerin Ermenice bildiklerini söyler.[67] Yine müellif Konya, Akşehir, Afyon, Beypazarı ve Osmancık'taki Ermenilerin, Ankara piskoposluğuna bağlı olduklarını, taşradan gelenler hariç Konya ve diğer yerlerdeki ırkdaşlarının kendi dillerini bilmeyip Türkçe konuştuklarından söz eder.[68]

Simeon, seyahati esnasında karşılaşmış olduğu kötü yöneticileri de eserinde şöyle dile getirir: Harput'ta Türklerin içerisinde çok gaddar insanlar olan Yeniçerilerin şehre hâkim olduklarını, her birinin bir bey kesildiğini, kendilerine saray gibi büyük eveler yaptırdıklarını, çok zalim kimseler olduklarını ve bunlara kimsenin ağzını açamadığını, bu durumun da Harput'taki Ermeni nüfusu azalttığını belirtir.[69] Simeon, Hristiyanlara yapılan bu baskıya en çok Harput'ta şahit olduğunu, İstanbul'da yaşayan Hristiyanların çok daha bahtiyar olduklarını, düzenli kiliselere sahip olduklarını, huzur içerisinde ayinlerini yaparak ata ve katıra bindiklerini, yüz çile ve yetmiş çilelik çuha giydiklerini, büyük ev ve bahçelere sahip olup yiyip içtiklerini söyler.[70]

Simeon, Kayseri'de şehri gezerken karşılaştığı bir olayı da şöyle nakleder: Bir gün Surp Karabet manastırına gitmek için arkadaşlarla ata binerek şehrin içerisinde geçerken, halk bizi taşlamaya başladı. Çünkü eşekten başka hayvana binmeye izin yoktu. Kendimizi zor kurtarıp, şehir dışına güç bela çıkabildik. O günlerde, Hristiyan düşmanı olan zalim bir ka-

papazlarla kilise yöneticilerinin kavgaya tutuşmasından dolayı cemaatin dağıldığını şimdilerde ise beş-altı hane Ermeni'nin kaldığını anlatır.[41]

Şam'dan sonra Humus ve Hama'ya oradan Tumahanı'na gelerek, Halep'e geçtiğini kaydeden müellif, piskoposhanede kaldığını, konağın yakınında biri Marunilere, biri Rumlara, ikisi de Ermenilere ait olmak üzere dört kilisenin olduğunu, yine piskoposhanenin yakınında, Ermenilere ait taş odaların bulunduğunu, Kudüs patriği ve Sis Katolikosu[42] olan Hovannes'in, Halep'te oturduğunu, burada bir vardabet, dört piskopos, beş keşiş ve beş de papaz ile birlikte 300 hane Ermeni'nin ikamet ettiğini bunların içerisinde büyük tüccarların bulunduğunu kaydeder.[43]

Dönüş yolu üzerinde Maraş'a uğrayan seyyah, yirmi hane Ermeni'nin bulunduğunu, buradan Zeytun'a geçtiğini, Zeytun'da altı kilise ve bir manastırın olduğunu, vaktiyle burada 800 hane Ermeni'nin ikamet ettiğini, Celâlilerin yüzünden nüfusun dağıldığını şimdilerde 30 hane Ermeni'nin oturduğunu anlatır.[44]

Simeon, Zeytun'dan sonra birçok köy ve dağları aşarak merkez bir şehir olan Kayseri'ye gelmiştir. Müellif, İç ve dış olmak üzere iki kat surla çevrili olan şehrin iç kısmında iki kilisenin olduğunu, 500 hane Ermeni'nin bulunduğunu, bunların içerisinde zengin tüccarların olduğunu, Ermenilerin genellikle terzi ve kaftancılıkla uğraştıklarını söyler.[45] Şehrin çevresindeki köylerde de Ermenilerin olduğunu anlatan seyyah, Erciyes Dağı'nın öbür yamacında bulunan Develi kasabasında da birçok Ermeni'nin ikamet ettiğini, kilise ve papazlarının bulunduğunu kaydeder.[46]

Kayseri'den Ankara'ya geçen seyyah, şehirde 200 hane Ermeni'nin olduğunu, şehirdeki kiliselerin yerli ve taşralı olmak üzere 2-3 papazı, kandilcisi ve hademesi bulunduğunu, Celaliler tarafından tahrip ve talan edilmiş kiliselerin onarımlarının devam ettiğini, Ankara'da çok Polonyalı bulunmasından dolayı bir ay kaldığını anlatır.[47]

Ankara'dan Konya'ya oradan Sivrihisar'a ve Afyonkarahisar'a buradan da Osmancık'a geldiğini söyleyen Simeon, kasabada taştan yapılmış bir kilise ile 60 hane Ermeni'nin bulunduğunu, buraya çeyrek mil uzaklıktaki Ermeni köyünde de bir manastırın olduğunu kaydeder.[48]

Müellif, iki günlük bir yolculuktan sonra liman şehri olan İzmit'e geldiğini, burada bir gün kaldıktan sonra gemi ile İstanbul'a geçtiğini, Lehistan kervanı gelinceye kadar iki ay İstanbul'da beklediğini, nihayet on iki yıllık gurbet hayatını sonlandırarak memleketine döndüğünü söyler.[49]

Türk Ermeni Münasebetleri

Simeon, Türklerin dini hoş görüsünü ve insana bakışını eserinin değişik bölümlerinde çeşitli vesilelerle anlatmıştır. Türklerle ilgili ilk değerlendirmesini İstanbul'da kaleme alan seyyah, Türkler o kadar hayırsever bir millettir ki, her sokak başında bir çeşme yapmışlardır. Gelen geçen yolcuların içmesi için de ıssız ve kurak yerlere, içine kar atılmış su dolu kaplar koymuşlardır. Bu yetmiyormuş gibi Türklerden bazılarının, su kaplarını omuzlarına alarak ya da eşeklere yükleyip gezerek "Allah aşkına sebil suyu için" diye bağırdıklarını, Müslim ve gayrimüslim ayırt etmeksizin herkese ikram ettiklerini, hastalara ve misafirlere günde iki kez yemek çıkardıklarını anlatır. Yine müellif, şehirlerarası yollarda Türklerin hanlar, büyük mescitler, hamamlar ve şadırvanlar yaptıklarını kervanların buralarda mola verdiklerini günde iki kez bedava yemek yediklerini, hamamlarda yıkanıp dinlendiklerini ve yollarına devam ettiklerini, sahte Hristiyanlar gibi köprüden geçen insan ve arabalardan zorla para almadıklarını söyler.[50]

Seyyah, Rumların eski dönemlerden bu yana Ermeni düşmanı olduklarını, Ermeni toplumunun başına ne belalar getirdiğini, bu durumu merak edenlerin Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesini, Ermeni tarihçi Toma Ardzruni'nin ve diğer yazarların eserlerini okumasını söyler. Müellif bir tarihi gerçeği de şöyle dile getirir: Tarih kitaplarında okuduğuma göre, İstanbul'un Rumların elinde bulunduğu dönemlerde Ermenilerin orada yerleşmesi şöyle dursun tüccar olarak bile hiçbir Ermeni şehre giremezdi. Ama Türkler İstanbul'u fethettikten sonra birçok eyaletlerden Ermenileri oraya davet ederek yerleşmelerini sağladı. Rumların elinden aldığı iki muhteşem kiliseyi de onlara verdi. Biz Ermeniler, kendi aramızda birleşemeyen ve birbirini sevmeyen bir millet isek de Rumların dışında gerek Hristiyan gerek Müslüman, diğer milletler bizi sever demektedir.[51]

Simeon, Malatya'daki Türklerin çok iyi insanlar olduğunu, Ermenileri çok sevdiklerini onlara gâvur demediklerini bunun yerine İsevi ya da İsa Kulu dediklerini anlatır.[52] Yine müellif aynı şekilde Şam'da Müslüman halkın Hristiyanlara hor bakmadıklarını adaletli ve hürmetkâr insan olduklarını "gâvur" ya da "dinsiz" kelimesini ağızlarına almadıklarını, tersine "İsa kulu" ya da "hacı" diye hitap ettiklerini belirtir.[53] Seyyah Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki bu sıcak diyaloğun bir başka örneğini de Kudüs dönüşünde şöyle verir. Kudüs hacılarını karşılamak adet olduğundan Süryani, Kıpti, Maruni ve Müslümanlar da dâhil olmak üzere Halep halkının kadın erkek, genç

dının göreve geldiğini, kiliselerde mum yakılmasını, düğünlerde davul zurna çalınmasını ve ata binilmesini yasak ettiğini anlatır.[71]

Sonuç olarak seyyahın yapmış olduğu gözlemlerden edindiğimiz bilgilere göre, Osmanlı Ermenileri birkaç istisna dışında ülkenin her yerinde günlük hayatın içerisinde kendi geçimlerini temin ettikleri gibi dini hayatlarını da hiçbir engelle karşılaşmadan yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca müellifin, aralarındaki din farkına rağmen Türklerin, dini ve sosyal açıdan Bizans İmparatorluğu'ndan Ermenilere çok daha iyi davrandığını, Ermeni kaynaklara atıf yaparak ortaya koyması da Türk-Ermeni münasebetleri açısından önemlidir. Diğer taraftan Ermeni ahalinin Osmanlı topraklarında yaşayan halklarla kaynaşması ve birbirlerinin dillerini konuşacak kadar karşılıklı münasebetleri ilerletmesi de Osmanlı Devleti'nin dini ve etnik açıdan tebaasına ne kadar hoşgörü ile baktığını göstermektedir.

---

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1 Bkz. Simeon, *Tarihte Ermeniler*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1999, s.11 vd.

2 Bkz. Simeon, a.g.e., s.12 vd.

3 Bkz., Hrand D. Andreasyan, *Ermeni Seyyahı Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, Türkiyat Mecmuası, C. 10, (1953), s.269-276.

4 Simeon, a.g.e., s.17 vd.

5 Piskoposluk makamının altında yer alan vartabedlik makamı, manastıra bağlı yüksek dinî bilgisi olan, öğretme ve vaaz verme yetkisine sahip din adamlarından oluşur. Vartabedlik Ermeni Kilisesine has bir makamdır. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Aziz. S. Atiya, *A History of Esatern Christianitiy*, London, 1968, s.346; Leon Arpee, *Armenian Awakening (A History of the Armenian Church, 1820-1860)*, Chicago 1909, s.3.

6 Simeon, a.g.e., s.21; Celali isyanlarının mahiyeti için ayrıca bkz., Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi, C.II*, (çev., Zuhuri Danışman), İstanbul 1968, s.534 vd; İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, *Osmanlı Tarihi, C.III, I. Kısım*, Ankara 1988, s.99-113.

7 Grigor'un hayatı için bkz., Davut Kılıç, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 2008, s.80.

8 Simeon, a.g.e., s.22.

9 Simeon, a.g.e., s.29 vd.

10 Simeon, a.g.e., s.32 vd; Seyyah İstanbul'u ilk anlatmaya başladığında Ermeni nüfusu gurbetlerle birlikte 40.000 hanenin üzerinde olduğunu söylerken burada 10.000 hane vermiştir. Bkz. Simeon, a.g.e., s.21.

11 En yüksek dinî makamdır ve Ermeni Kilisesi'nin başıdır. Katolikos'un görevleri için bkz., A. S. Atiya, a.g.e., s.334 vd.

12 Simeon, a.g.e., s.39.

13 Simeon, a.g.e., s.40.

14 Simeon, a.g.e., s.41.

15 Simeon, a.g.e., s.42.

16 Simeon, a.g.e., s.41.

17 Simeon, a.g.e., s.43.

18 Simeon, a.g.e., s.44.

19 Simeon, a.g.e., s.45.

20 Armaş Manastırı hakkında geniş bilgi için bkz., Nurdan İpek, *Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler*, İstanbul 2006.

21 Simeon, a.g.e., s.46.

22 Simeon, a.g.e., s.52.

23 Simeon, a.g.e., s.53.

24 Simeon, a.g.e., s.143.

25 Simeon, a.g.e., s.144.

26 Simeon, a.g.e., s.144 vd.

27 Simeon, a.g.e., s.146.

28 Simeon, a.g.e., s.147.

29 Simeon, a.g.e., s.148.

30 Simeon, a.g.e., s.150 vd.

31 Simeon, a.g.e., s.152.

32 İnanışa göre, tufan sonrasında Nuh gemiden iner, son kez hafif bir yağmur yağar, yaşam yeniden başlar. Ermenilerin Hristiyanlık öncesinden beri kutladıkları bu bayram, Hristiyanlıkla birlikte, Baydzaragerbutyun Diarn Yortusu'yla (İsa Mesih'in Suret Değiştirmesi) birleşmiştir. Vartavar, "vart" (gül) ve "var"dan (ışık saçan) türemiştir. Bu günde ibadet yerlerini ve çevreyi güllerle süsleme geleneği vardır. Nuh'un anısına, bu günde halk birbirini ıslatarak, "sulu" şakalar yaparak eğlenir. Bkz., D. Kılıç, İstanbul Ermeni Patrikhanesi, s.21.

33 Simeon, a.g.e., s.153.

34 Simeon, a.g.e., s.152.

35 Simeon, a.g.e., s.163 vd.

36 Simeon, a.g.e., s.166.

37 Simeon, a.g.e., s.169.

38 Simeon, a.g.e., s.174.

39 Simeon, a.g.e., s.208 vd.

40 Simeon, a.g.e., s.235.

41 Simeon, a.g.e., s.240.

42 Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu zamanında (1294) Ermeni Katolikosluğu Düzfikten, Sis'e yerleşmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara 2012, s.179 vd.

43 Simeon, a.g.e., s.243 vd.

44 Simeon, a.g.e., s.254.

45 Simeon, a.g.e., s.254 vd.

46 Simeon, a.g.e., s.256.

47 Simeon, a.g.e., s.258.

48 Simeon, a.g.e., s.259.

49 Simeon, a.g.e., s.260.

50 Simeon, a.g.e., s.33.

51 Simeon, a.g.e., s.141 vd.

52 Simeon, a.g.e., s.146.

53 Simeon, a.g.e., s.240.

54 Simeon, a.g.e., s.245.

55 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Malachıa Ormanyan, *The Church of Armenıa*, (ed. G.Marcar Gregory), London 1955, s.153 vd.

56 Simeon, a.g.e., s.212.

57 Simeon, a.g.e., s.82.

58 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Simeon, a.g.e., s.83vd.

59 Simeon, a.g.e., s.45.

60 Bkz., Simeon, a.g.e., s.22.

61 Simeon, a.g.e., s.43.

62 Simeon, a.g.e., s.151.

63 Simeon, a.g.e., s.176 vd.

64 Simeon, a.g.e., s.148.

65 Simeon, a.g.e., s.152.

66 Simeon, a.g.e., s.243 vd.

67 Simeon, a.g.e., s.254 vd.

68 Simeon, a.g.e., s.259.

69 Simeon, a.g.e., s.147.

70 Simeon, a.g.e., s.149.

71 Simeon, a.g.e., s.256.